

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

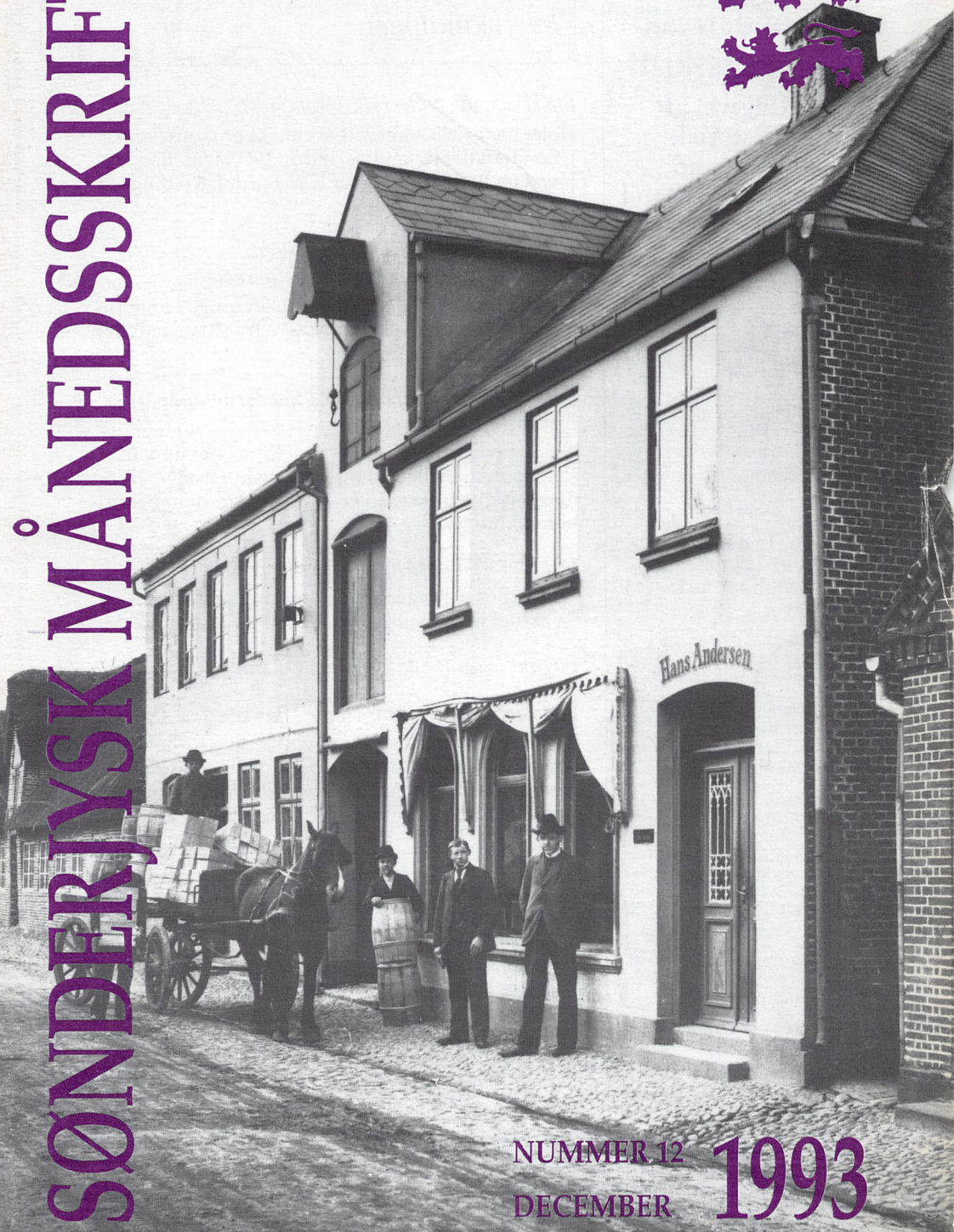
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 12
DECEMBER

1993

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
130 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.
Kontortid, ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Carsten Porskrög
Rasmussen
Institut for Grænseregions-
forskning, Aabenraa

Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønderjysk
lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Udgivet med støtte af Kulturministe-
riets bevilling til almenkulturelle
tidsskrifter.

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: P. E. Offset & Reklame A/S,
Varde

I dette nummer:

Flækker - en sønderjysk specialitet? 339
Højer har i 1993 fejret 250-års jubilæum som flække.
I Sønderjylland fandtes indtil 1970 fem flækker.
Hvad en flække var, giver Kim Furdal, Kolding, en
forklaring på.

Heinrich Heger og Thomas Jensen.
To sønderjyske svende på kunstnerveje 350
Birgit Jenvold, Haderslev, fortæller om to - idag ret
ukendte - sønderjyske kunstnere fra sidste halvdel
af 1800-årene.

Personnavne og kirkebøger i Sønderjylland.
En dansk-tysk sprogstrid 356
Også navngivning og gengivelse af navne var et
stridspunkt mellem dansk og tysk. Lars N. Hen-
ningsen giver eksempler på, hvordan denne strid
kom til udtryk.

Det sker - på nordslesvigske museer 364
Mussernes arrangementer omkring årsskiftet - og
en aktuell juleudstilling på Aabenraa Museum.

Bognyt 366

Bagsiden om forsiden: Højer - flække i 250 år 368
Højer er en af de flækker, hvis særlige forhold be-
handles mere generelt af Kim Furdal side 339-49,
mens Henrik Fangel på bagsiden fremdrager de
specielle forhold, som gjorde Højer til en flække.

*Forsidebilledet viser varer, der bliver bragt på lager hos
købmand Hans Andersen i Højer i 1903. Billedet illustrer-
er de to kulturer, som prægede flækkerne. Her mødtes den
landsby- og bondekultur, som de er udsprunget af, med
bykulturen, der er karakteriseret bl. a. ved handel og specia-
liserede håndværk. Om flækkerne fortæller Kim Furdal side
349-59. I Højer fandtes flere købmænd, som bl. a. formidle-
de salg og eksport af landbrugsvarer fra oplandet. Køb-
mand Hans Andersen var en af disse købmænd. I billedets
baggrund et typisk vestslesvigsk hus, sådan som det findes
i mange vestslesvigske landsbyer. Fot. L. Matthiesen, Hø-
jer, i Historiske Samlinger, Aabenraa.*

Højer er den eneste af de sønderjyske flækker, hvorfra der kendes et dokument, der giver indbyggerne ret til at drive handel og håndværk. Det er udstedt i 1736, men først i 1743 nævnes Højer første gang i et dokument udtrykkeligt som en flække. Det er dette årstal, man har valgt at markere 250-året for i Højer, der i 1860 havde 1041 indbyggere. - Billedet - et postkort fra begyndelsen af 1900-årene - viser en del af Torvet i Højer med den middelalderlige landsbykirke og det store Hotel Sylt, der er et udtryk for Højers status som turist- og badeby ved datidens hovedtrafikåre til øen Sild.

Flækker - en sønderjysk specialitet?

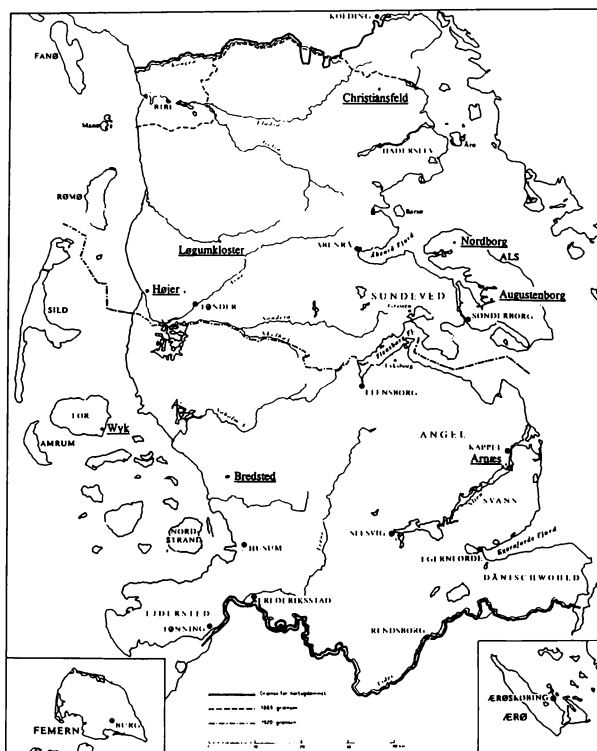
Af KIM FURDAL

Højer har i efteråret 1993 markeret 250-året for sin status som »flække« samtidig med at nabobyen Tønder fejrede 750 års købstadsjubelæum. Flækker og købstæder eksisterer ikke længere som administrative og juridiske begreber. De blev afskaffet i 1970, da alle kommuner i Danmark blev til »primærkommuner«. Men hvad er egentlig en »flække«, og hvornår er flækken opstået som begreb? Kim Furdal, Kolding, der beskæftiger sig med de sønderjyske kommuners administrationshistorie, især omkring Genforeningen, forsø-

ger her at samle den viden, vi har om flækker, og prøver at sætte årstal på, hvornår de fem sønderjyske - nu forhenværende - flækker har fået deres flækkerettigheder.

Indledning

Sønderjylland har i forhold til den øvrige del af landet mange specielle historiske fænomener at byde på. Et af dem er de såkaldte flækker. Søger man imidlertid efter oplysninger om disse, er den eksisterende forskning på området

Kort over hertugdømmet Slesvig med de otte byer, der ifølge den preussiske købstadslov fra 1869 betegnes som flækker, i Sydslesvig Bredsted, Wyk på Føhr og Arnæs ved Slien. Blandt de ca. 20 flækker, som Falck omtaler i 1825, må utvivlsomt henregnes Gråsten, Lyksborg og Kappel. Heraf regnes både Lyksborg og Kappel efter 1869 til byerne (købstæderne).

yderst nøjsom.¹⁾ Det er derfor næppe tilfældigt, når arkivar Lars Henningsen i Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk uden øvrige kommentarer definerer: »Flækker var bymæssige bebyggelser, som ikke nød købstadsprivilegier, men var underlagt amternes eller landskabernes domstole. Alligevel havde de egen øvrighed og ret til at drive handel og håndværk.«²⁾

Specielle forekommer flækkerne imidlertid kun, når man holder sig inden for landets nuværende grænser. Anlægger man derimod et europæisk perspektiv, er flækkerne et særdeles udbredt fænomen i Centraleuropa og England. Når kongeriget adskilte sig fra den øvrige del af Europa, er der formentlig tale om et valg af strategi for regulering af bysamfundene. Danmark havde i begyn-

delsen af 1600-tallet godt 80 købstæder og var dermed det mest urbaniserede land i Norden.³⁾ Til gengæld var der i en række tilfælde tale om ganske ubetydelige købstæder, der befolkningsmæssigt ikke var større end flækkerne i hertugdømmerne. Ved folketællingerne i 1801 (Kongeriget) og 1803 (Slesvig) var 20 af de 68 danske købstæder således mindre end den mindste flække i Nordslesvig, Højer med 658 indbyggere.

Et indtryk af flækkernes betydning for bydannelse i Slesvig, får man ved at sammenholde bybefolkningens andel af den samlede befolkning i henholdsvis Kongeriget, hertugdømmet Slesvig og Nordslesvig, hvilket er gjort i tabellen. Regner man kun beboerne i købstæderne til den egentlige bybefolkning, er forskellen mellem urbaniseringsgraden i

Bybefolkningen i Kongeriget, hertugdømmet Slesvig og Nordslesvig 1860.⁴⁾

	Indbyggertal				Procent af samlet indbyggertal		
	købstæder	flækker	købstæder og flækker	samlet indbyggertal	købstæder	flækker	købstæder og flækker
Kongeriget	377.000*	0	377.000	1.608.000	23,4	0	23,4
Slesvig	72.374	14.766	87.140	409.907	17,7	3,6	21,3
Nordslesvig	21.015	7.566	28.581	147.290	14,3	5,1	19,4

* Heri inkluderet København.

kongeriget og Slesvig markant, fra 14,3% i Nordslesvig til 23,4% i Kongeriget. Medtager man derimod flækkerne i Slesvig svinder forskellen kraftigt ind til beskedne 4%. Tilsvarende resultater vil man formentlig nå frem til, hvis man anvender befolkningstal fra det 17. og 18. århundrede.

Tidsmæssigt kan flækkerne spores tilbage til senmiddelalderen, hvor der i løbet af det 14. og 15. århundrede dukker en række nye byer op med, hvad man kunne betegne som reducerede købstadsprivilegier.⁶⁾ I forhold til de egentlige købstæder var disse 'fleck', 'bleke' eller 'blecke' karakteriseret ved en svagere befæstning af byområdet, en begrænset kommunal struktur og en begrænset handels- og markedsfunktion. Kulturelt havde indbyggerne i flækkerne mere til fælles med beboerne i landsbyen end borgerne i købstaden, som en tysk historiker har udtrykt det: »Bürgerliches Leben wird hier zur Miniatur, ja Karikatur«. ⁷⁾ Samme overvejelser synes at ligge bag, når det hos rethistorikeren Falck i 1825 præciseres, at »Fleckenseinwohner« er den rette betegnelse, selv om lovgivningen ofte taler om borgere, som i købstæderne.⁸⁾

Imidlertid må vi i de fleste tilfælde gå ud fra, at landsbyen allerede inden tildelingen af et flækkeprivilegium reelt

fungerede som flække. Mere afgørende for en adskillelse af flækkerne fra de øvrige landsbyer er derfor deres funktion som centre, hvor en væsentlig del af landsbyen og det nærmeste opland på torvet fik opfyldt deres dagligdags behov for produkter, der blev produceret af landsbyens beboere eller befolkningen fra oplandet.⁹⁾ Disse funktioner kunne naturligvis kun varetages i kraft af en betydelig grad af produktions- og handelsmæssig specialisering.

Ser vi på det slesvigske område, så finder vi som andre steder i Europa en række af disse middelalderlige bydannelse. Arkivar Bjørn Poulsen har således ud fra den håndværksmæssige specialisering lokaliseret tre af disse; Bredsted, Husum og Svavsted.¹⁰⁾ Senere har han tilføjet Højer ud fra bl. a. et lokalt købmandsregnskab, men listen er dog langt fra udtømt og bl. a. må Løgumkloster ud fra de eksisterende oplysninger tilføjes.¹¹⁾

De nordslesvigske flækker

I 1825 kunne rethistorikeren Falck til gengæld oplyse, at der fandtes 20 flækker i hertugdømmet Slesvig, heraf fem i Nordslesvig, nemlig Højer, Løgumkloster, Nordborg, Augustenborg og Christiansfeld.¹²⁾ Forholdene omkring de fem flækker er imidlertid langt fra afklarede.

I det følgende vil vi derfor kortfattet se nærmere på de økonomiske- og privilegiermæssige omstændigheder omkring disse fem flækker.

I Højer flække forekommer der allerede fra senmiddelalderen en vis specialisering. Ved midten af 1500-tallet kan der således lokaliseres et par smede, en snedker og en skomager. Beboerne var dog langt fra hjemmefødinge. Ialtfald kan der spores en betydelig handel med Holland, England og de nordtyske havne. Handelen blev primært varetaget af enkelte af flækkens gårdmænd, men også visse af de mindre bemidlede deltog i handelen og søfarten. Til trods for dette fik Højer flække først sine handels- og erhvervmæssige privilegier den 3. december 1736. Forklaringen skal findes i Tønder købstad, hvis borgerskab igennem århundreder førte en kamp for at forhindre Højer i at erhverve handelsmæssige privilegier.¹³⁾

Det kan være en særdeles vanskelig sag at konstatere, hvorvidt de nordslesvigske flækker faktisk havde privilegier på handel- og håndværk. For Højer flækkes vedkommende fandt en ukendt skribent det ialtfald i midten af 1800-tallet nødvendigt at stille spørgsmålet »... ob Höyer ein Flecken ist«. ¹⁴⁾ Samme problemstilling er særdeles relevant for Løgumkloster, Nordborg og Augustenborg flækkes vedkommende. Umiddelbart har ingen af de tre byer fået handels- og håndværkerprivilegier, og såfremt de findes og stadig eksisterer, har ingen endnu stødt på dem i arkiverne. Tager vi udgangspunkt i flækkens funktion som lokalcenter for handels- og håndværk, så har vi dog en indikator for landsbyens status i den økonomiske historie.

Forudsætninger synes ellers til stede for *Løgumkloster*. Forklaringen på de manglende privilegier kan muligvis tilskrives byens stærke tilknytning til klostret, som fra middelalderen nød en

række privilegier. Det kan derfor ikke udelukkes, at landsbyens beboere nød godt af disse privilegier. Selv om byens hovederhverv var landbruget, så spillede håndværket en vis rolle for byen, sandsynligvis godt hjulpet af byens funktion som sæde for amtsforvaltningen. I midten af 1500-tallet finder vi en række håndværkere blandt landsbyens beboere, ligesom dens gårdmænd optræder som handlende i Haderslev toldregnskaber fra 1539. Fra 1600-tallet fik kniplingsindustrien en stadig større betydning for atter at sygne hen i første halvdel af 1800-tallet. At der ikke var tale om nogen ubetydelig industri, fremgår af den omstændighed, at den på sit højdepunkt i 1744 beskæftigede ca. 1000 kniplepiger og kun blev overgået af den nærliggende Tønder købstad.¹⁵⁾ Der var med andre ord tale om en industri og håndværksmæssig produktion af en størrelsesorden, som næppe var mulig, uden at de nødvendige juridiske eksistensbetingelser var i orden.

Som Løgumkloster kan takke klostret og amtsforvaltningen for sin grundlæggelse og senere eksistens som flække, kan *Nordborg* flække tilskrive Nordborg slot sin eksistens. Navnet er i denne forbindelse ikke uden interesse. Nordborg var oprindeligt kun navnet på slottet. Landsbyen hed så sent som i begyndelsen af 1600-tallet Købing, hvilket betyder stedet, hvor man handler. Et højt usædvanligt navn for en landsby. At landsbyen senere tog navn efter slottet, vidner måske om slottets betydning for flækken.

Selv om byens økonomiske historie ikke er tyngt af historiske fakta, så må vi gå ud fra, at byens indbyggere foruden landbruget, handel og håndværk levede af tjenesteydelser for slottet. I Nordborg lens skatteliste fra 1483 kan der således konstateres en væsentlig højere koncentration af håndværkere i

Løgumkloster er vokset op som by - med en meget stor markedsplads - i ly af klosteret og har formodentlig tidligt nydt godt af klosterets privilegier. Egentlige flækkeprivilegier fik den ikke, før den preussiske købstadslov i 1869 fastsatte flækkernes status. Løgumkloster flække havde i 1860 1419 indbyggere. - Billedet viser udsigten fra tårnet i klosterkirken mod nordvest med den store træomkransede markedsplads midt i billedet og nyere bebyggelse af typiske byhuse mellem ældre småhuse. Fot. Th. Møller, Løgumkloster, ca. 1910.

Nordborg end i den øvrige del af Nordborg len.¹⁶⁾ Derimod må det betragtes som mere konjunkturbestemt, men i denne forbindelse interessant, at byen fra slutningen af 1700-tallet og et stykke ind i 1800-tallet præsterede en ganske betydelig skibsfart fra havnen ved Dyvig. Alene 1790-1807 hørte 16 skibe hertil, hvoraf de 9 var på mellem 36 og 75 kommercælæster. Rejsemålene var ikke alene de nærliggende havne, men inkluderede bl. a. destinationer som Island og Vestindien. I reglen gik turene dog til byer som Flensborg, Hamborg, Kiel, Aabenraa og København. Søfartens opblomstring i Nordborg var kortvarig og efter krigen med England fik byen en flåde, som mere passede til en by med 850 indbyggere i 1803.¹⁷⁾

Det er ikke uden grund, at Trap i 1864 omtaler *Augustenborg* flække som et vedhæng til slottet: »Augustenborg slot med hosliggende flække«. ¹⁸⁾ Byen dukkede nemlig op som en gade i tilknytning til slottet. Byen var fortrinsvis beboet af folk, der var tilknyttet slottet, og som sådan udgjorde den end ikke et særskilt sogn, men hørte under Ketting sogn. Først da hertugen i 1776 ansatte en slotspræst og slotskapellet kunne fungere som sognekirke, slap beboerne for turen til Ketting kirke. Betegnelsen flække kan byen takke hertugerne for, idet disse ønskede et bredt spektrum af håndværkere i byen, så slottet på dette punkt var »selvforsynende«. ¹⁹⁾ Det forklarer samtidig, at det lille bysamfund på 695 indbyggere i begyndelsen af 1800-tallet kunne brød-

føde noget så usædvanligt som en boghandler.

Som den yngste af de fem flækker fik brødremenigheden den 10. december 1771 kongelig koncession, som dannede grundlaget for brødremenighedens arbejde og byen *Christiansfeld*. Tilsyneladende blev koncessionen ikke betragtet som et egentligt flækkeprivilegium, ialtfald er denne betegnelse ikke benyttet, da Trap skulle beskrive byen i 1864.²⁰⁾ Denne omstændighed ændrede dog ikke ved den omstændighed, at koncessionen gav brødremenigheden og byen betydelige privilegier til at drive »alle slags Fabrikker, Haandværk, Handel, Kræmmeri og anden borgerlig Næring«. ²¹⁾ De særdeles vidtgående privilegier undgik da heller ikke at skabe betydelige konflikter med lavene i Haderslev købstad, der så sine interesser truet af de flittige brødre i Christiansfeld.²²⁾

Købstæder og flækkkommuner

Mens flækker baseret på handels- og håndværksmæssige privilegier og funktioner kan spores tilbage til senmiddelalderen, så er flækkerne som kommuner et relativt nyt fænomen i Slesvig. De medregnes da heller ikke som kommuner i de generelle retshistoriske værker og oversigter.²³⁾

Faktisk kan flækkkommunerne tidsfæstes til den preussiske købstadslov fra 1869, hvor flækkkommunerne fik deres særskilte regler under overskriften »Von der Einrichtung der Gemeindeverfas-

sung ohne kollegialischen Gemeindevorstand für kleinere Städte und für Flecken«²⁴⁾. Dermed er samtidig angivet flækkkommunernes placering som en købstadskommune med, som det angives i loven »Einfachere StädtEVERFASSUNG«. Formålet var at give mindre bydannelser, der ikke havde mulighed for at opfylde købstadskommunens forpligtigelser, mulighed for at opnå købstadskommunens status. Ud fra dette princip angav loven en række retningslinier for, hvorledes landkommuner kunne opnå flækkestatus og flækkkommuner kunne opgraderes til købstadsstatus.

I forhold til købstadskommunerne bestod den simplere forfatning i, at flækkkommunerne kunne »nøjes« med en valgt borgmester suppleret af to eller tre rådmænd samt en borgerrepræsentation, hvor købstadskommunerne blev styret af en treenighed bestående af borgmesteren, magistraten og borgerrepræsentationen. Til gengæld fik borgmesteren i flækkkommunen en særdeles magtfuld og central position i flækkkommunen. Han var flækkens øvrighed og leder af den kommunale forvaltning. Som sådan havde han bl. a. bemyndigelse til at suspendere beslutninger, der var truffet af borgerrepræsentationen, hvis de lå uden for dens kompetence, var ulovlige eller stred mod statens velfærd.²⁵⁾ Foruden de kommunale opgaver førte borgmesteren det politimæssige tilsyn i flækken, ligesom han var leder af det lokale politi i byen. I den funk-

Både Nordborg og Augustenborg er opstået som sammenhængende bebyggelser i tilknytning til de to slotte, Nordborg i middelalderen, Augustenborg i 1600-årene. Her boede slottets funktionærer og arbejdere og de håndværkere, som først og fremmest havde deres arbejde i tilknytning til slottet. Nordborg havde tillige en del handel over det nærliggende udskibningssted i Dyvig. Nordborg flække havde i 1860 1304, Augustenborg flække 531 indbyggere. - Øverst Storegade i Nordborg ca. 1910, til højre en af byens større købmandsforretninger, mens vejen til venstre fører ned til slottet og søen. Fot. Carl C. Biehl, Gråsten, Historiske Samlinger, Aabenraa. Nederst Storegade i Augustenborg i 1920'erne. Gaden er præget af ensartede huse, de fleste opført i 1700-årene til funktionærer eller folk, der havde deres udkomme i tilknytning til slottet, der ligger bag husrækken til venstre. Fot. Rud. Olsen, i Det kgl. Bibliotek.

tion var han imidlertid uafhængig af borgerrepræsentationen og alene underlagt de overordnede statslige myndigheder.

Foruden borgmesteren og rådmændene blev flækken styret af en borgerrepræsentation bestående af 4 til 12 medlemmer afhængig af de lokale vedtægter. Medlemmerne blev valgt for en seks-årig periode. I modsætning til borgmesteren var borgerrepræsentationen ikke tillagt særlig bemyndigelse. I loven var dens funktioner negativt bestemt som de opgaver, der ikke alene blev varetaget af borgmesteren. Den kunne afgive betænkninger om bestemte forhold, når den ellers blev bedt om det af borgmesteren. Sin egentlige rolle og betydning havde borgerrepræsentationen kun ved de fælles møder med borgmesteren. Her kunne der træffes fælles beslutninger, der gik under betegnelsen kommunalbeslutninger. Først og fremmest skulle flækkekommunens vedtægter, »Ortsstatut«, for styrelsen af kommunen vedtages ved en kommunalbeslutning. Beslutningen skulle derpå godkendes af regeringen, inden den var gyldig.

Målt med en nutidig målestok opfylder købstadsloven fra 1869 ikke kravene til en demokratisk styreform, men købstadsloven blev til under betydelig indflydelse fra liberale kredse i Tyskland og var ved sin fremkomst faktisk den mest moderne købstadslov i det preussiske kongedømme.²⁶⁾

Genforeningen

I modsætning til hvad man kunne forvente, kom Genforeningen ikke til at betyde noget brud for flækkekommunerne. Da Genforeningens administrative arkitekt, den tidligere herredsfuldmægtig i Stege, Martin Hammerich, i begyndelsen af 1919 kom med et bud på den fremtidige ordning af de sønderjyske flækkekommuner, foreslog han, at de blev sidestillet med de danske handels-

pladser. Flækkekommunernes fremtidige status kom ikke på noget tidspunkt til at fylde i det omfattende lovgivningsarbejde i forbindelse med Genforeningen. I den endelig lovgivning for indførelse af dansk kommunal administration i Sønderjylland hedder det kort og godt, at betemmelserne for købstadskommunerne også var gældende for flækkerne med de lempelser, Indenrigsministeren under hensyn til de særlige forhold fandt nødvendige.²⁷⁾

Når flækkekommunerne alligevel gav anledning til problemer ved Genforeningen, skyldtes det først og fremmest, at de som købstæderne udgjorde en del af Kredsen. De var repræsenteret i Kredsdagen og betalte til oprettelsen og driften af Kredsens institutioner som bl. a. jernbanerne og sygehusene. Anderledes var forholdet mellem købstæder og amtskommunerne efter den danske kommunale lovgivning. Her var købstæderne i modsætning til sognekommunerne ikke underlagt amtet, ligesom købstæderne drev de institutioner, som amterne drev for sognekommunerne.

Det var derfor nødvendigt med en udskillelse af købstæderne og flækkekommunerne fra kredsene/amterne. Da der reelt var tale om en økonomisk bodeling af kredsenes hidtil fælles aktiver og passiver, tørnede sognekommunerne og købstad/flækkekommunernes interesser uundgåeligt sammen. Rent praktisk skulle der udarbejdes en overenskomst mellem de pågældende købstad/flækkekommuner og de respektive amter, som skulle stadfæstes af Indenrigsministeren.²⁸⁾ Indtil da var købstæderne og flækkerne repræsenteret med tre medlemmer i hvert amtsråd. Bymandaterne var dog stærkt begrænsede, idet bykommunerne kun måtte deltage i drøftelser vedrørende sager angående købstæderne og flækkerne.

Som ventet tog bodelingen tid. End-

Christiansfeld er grundlagt i 1772 på grundlag af koncession udstedt af kong Christian VII til Brødremenigheden i 1771. Flækken havde i 1860 681 indbyggere. - Fra syd fører landevejen fra Haderslev til Kolding gennem byen, der især præges af de ensartede huse, som Brødremenigheden opførte i slutningen af 1700-årene, og hvis store tagflader præger billedet. Flækken er omkranset af Tyrstrup sogn med flere store gårde, bl. a. yderst til højre. Fot. ca. 1925, Carl C. Biehl, Gråsten, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

nu i 1922 var man ikke så langt fremme, at købstædernes og flækkernes forhold til amterne kunne bringes i overensstemmelse med den øvrige del af landet. Da man samme år endeligt bragte den kommunale lovgivning i overensstemmelse med den øvrige del af landet, var det derfor nødvendigt med en hensigtsklæring, hvorefter forholdet mellem købstæderne/flækkerne og amtskommunerne skulle været bragt i orden inden 1. oktober 1923. Var parterne ikke inden dette tidspunkt nået til enighed, ville Indenrigsministeren nedsætte en kommission, som skulle løse problemet.²⁹⁾

Størst var uenigheden omkring Augustenborg flækkekomune, hvor det ikke var muligt at opnå et frivilligt forlig mellem parterne. Her måtte Indenrigsministeriet gøre brug af sine beføjelser og nedsætte en kommission ledet af H. P. Hanssen. Kommissionen sluttede sit arbejde på årets sidste dag i 1923, så den endelige udskillelse af Augustenborg flække fra Sønderborg amt kunne træde

i kraft 1. april det efterfølgende år. Knap så galt gik det for de øvrige flækkekommuner. Den 1. april 1923 blev Højer og Løgumkloster flækkekommuner udskilt fra Tønder amt. Derimod valgte Christiansfeld og Nordborg en anden løsning, idet de begge forblev i amtskommunen, men stadig underlagt købstadslovgivningen. Ordningen betød, at de to kommuner hver valgte en repræsentant til amtsrådet og som sognekommunerne betalte skat til amtskommunen.³⁰⁾

Kommunalreformen

Allerede mens de sønderjyske amter og byer arbejdede på at udskille købstæderne og flækkerne fra de sønderjyske amtskommuner, var fundamentet for den eksisterende kommunestruktur i Danmark så småt ved at smuldre. Hele kommunestyret i Danmark hvilede på den forudsætning, at land og by var to fysisk og erhvervsmæssigt adskilte verdener. Derfor var købstadskommunerne og sognekommunerne underlagt hver

sin lovgivning. Det var en kommune-lovgivning, som havde sin relevans i det gamle landbrugssamfund.

Siden indførelsen af det »moderne« kommunestyre i 1841 var der på landet opstået en række nye bysamfund ikke mindst i sporene på jernbanerne. Samtidig begyndte købstæderne at vokse ud over kommunegrænserne. En udvikling, der eksploderede efter anden verdenskrig. Erhvervsmæssigt ophævede næringsloven i 1857 købstædernes gamle monopol på handel og håndværk. Endelig kom industriens stigende krav om større arealer op gennem 1900-tallet. Problemerne voksede særligt efter 1945, så kommunallovgivningen i stigende grad kom i karambolage med virkeligheden. Særligt generende var problemerne omkring købstæderne, hvor man kunne opleve, at en samlet bymæssig bebyggelse bestod af flere kommuner.

Noget måtte gøres, og i 1958 nedsatte Indenrigsminister Søren Olesen en kommunallovskommission, der skulle se på problemerne. Resultatet forelå i 1966 i form af en rapport, der foruden en sammenlægning af sognekommunerne til større og mere bæredygtige enheder anbefalede en ophævelse af det gamle skel mellem by- og landkommunerne. Herefter gik det stærkt. Den 3. juni 1967 nedsatte folketinget en kommunalreformkommission, der skulle udarbejde et forslag til nye »primærkommuner« i samråd med de eksisterende kommuner. Loven betød optakten til den største ændring af kommunegrænserne nogensinde. Mange sogneråd skulle tages i ed, før de »endelige« kommunegrænser var på plads. Når sammenlægningsforhandlingerne alligevel gik så relativt smertefrit, skyldes det formentlig en erkendelse hos de fleste sognerådsmedlemmer af, at en sammenlægning ville komme, uanset om man ønskede den eller ej.

Helt uden knaster forløb forhandlin-

gerne ikke. I Tønder amt var der i 1967 planer fremme om en sammenlægning af Tønder-Højer-Møgeltønder området til en kommune, men planerne faldt på modstand i bl. a. Tønder byråd, der foretrak to kommuner i stedet for en, og Tønder amtsråd, som kæmpede for bevarelsen af Tønder amt.³¹⁾ Mens disse planer meget hurtigt blev begravet, voldte inddelingen omkring Christiansfeld betydelige vanskeligheder. Christiansfeld flække havde på daværende tidspunkt 858 indbyggere, mens den bymæssige bebyggelse Christiansfeld var dobbelt så stor! Der var derfor behov for en betydelig forøgelse af flækkekommu-nens samlede areal. Mod syd gav græn-selægningen problemer i forhold til den nye Haderslev kommune. Problemerne var dog størst mod nord, hvor de »otte sogne« ønskede at oprette en Skamlings-bankekommune. Trods kraftige prote-ster prioriterede kommissionen Kolding og Christiansfelds interesser og henlag-de Tarps, Vejstrup og Hejls til Christi-ansfeld, mens de fem nordligste sogne-kommuner blev lagt sammen med Kol-ding.³²⁾

Trods betydelige protester mod pla-nen for den ny Christiansfeld kommu-ne, der blev karakteriseret som både »ubegribelig« og »skrivebordsviden-skab«, lå planerne for kommuneindde-lingen i Sønderjylland fast. Den 27. fe-bruar 1970 underskrev indenrigsmini-ster H. C. Toft »Bekendtgørelse om lan-dets inddeling i amtskommuner og kom-muner«, som satte et foreløbigt punk-tum for sammenlægningsdebatten. Den 1. april 1970 fulgte selve sammenlæg-ningen af de ca. 993 sogne-, købstads- og flækkekommuner til 275 nye primær-kommuner. Dermed var land- og by ble-vet harmoniseret i større kommunale enheder under en fælles styrelseslov, og bl. a. flækkerne var forsvundet som ad-ministrative og juridiske enheder. Nu

mangler vi blot en større indsigt i de nordslesvigske flækkers økonomiske, sociale og politiske historie!

Noter

1. Jeg takker i den forbindelse arkivar Bjørn Poulsen for gode råd og vejledning ved udarbejdelsen af artiklen.
2. Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk bd. II 1991, s. 812.
3. Ole Degn: De nyanlagte byer og byudviklingen i Danmark 1600-1800, i: Urbaniseringsprocessen i Norden 2. Rapport til det XVII nordiske historikermøde i Trondheim 1977, s. 9.
4. Kilder: Danmarks historie bd. 5 Tiden 1814-1864. Kbh. 1985, s. 107. Hans Chr. Johansen: En Samfundsorganisation i opbrud 1700-1870. Kbh. 1979, s. 56. J. P. Trap: De sønderjyske Landsdele, Kbh. 1929.
5. Nordslesvig er i denne sammenhæng defineret som det nuværende Sønderjyllands amt.
6. Heinz Stob: Minderstädte. Formen der Stadtentstehung im Spätmittelalter, i: Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1959, bd. 46, s. 1-28.
7. samme sted s. 22.
8. R. Falck: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts, bd. 1, Altona 1825, s. 33.
9. Bjørn Poulsen: Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig, Flensborg 1988, s. 122.
10. samme sted s. 124-133.
11. Bjørn Poulsen: Bondens penge, Kbh. 1991, s. 50-78.
12. R. Falck: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrecht, bd. 2, Altona 1825, s. 34. Jeg har i denne forbindelse valgt at se bort fra Ærøskøbing og Marstal, der ligger uden for det nuværende Sønderjyllands amt.
13. Bjørn Poulsen: Bondens penge, s. 60-62. Claus Rolffs: Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer, Kiel 1926, s. 191f.
14. LA, Aabenraa, Højer flækkearkiv. 1589-1919. Sager vedr. byens styre, privilegier, tvistigheder med Tønder, markeret m.v.
15. Trap Danmark 5. udg., bd. 10, Kbh. 1966, s. 540. Sønderjyllands historie bd. 3, s. 348 og 445.
16. Bjørn Poulsen: Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig, Flensborg 1988, s. 103.
17. J. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, Kbh. 1864 bd. 2, s. 403f; J. P. Trap: De sønderjyske Landsdele, Kbh. 1929, s. 567-569, Trap: Danmark 5. udg., bd. 10 s. 1156ff.
18. J. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, Kbh. 1864, bd. 2, s. 398.
- Derimod er Augustenborg bemærkelsesværdigt nok ikke medregnet som en flække i et andet af bogens afnit om befolkningsforholdene i Slesvig, samme sted bd. 1, s. 18.
19. Tilde Svensson: Hertuger, prinsesser - og Augustenborg, Augustenborg 1960, s. 111-114.
20. J. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, Kbh. 1864 bd. 2, s. 34. Falck skriver om byen »... der Gemeindeort der Bruderunität, Christiansfeld, sind eigentlich weder Flecken noch Dorfen, und auch keine Städte.« R. Falck: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrecht, bd. 2, Altona 1825, s. 33f.
21. Concession for Brødre-Unitetet. Aftrykt i F. Chr. Høy: Christiansfeld 1773-1923, Christiansfeld 1923, s. 83-87, stk. 11.
22. Th. Bloch Ravn: Håndværk og fabriksvirksomhed, i: Anders Pontoppidan Thyssen (red): Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld, bd. 1, s. 159ff.
23. Bl. a. R. Falck: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrecht, bd. 1, Altona 1825, s. 24, og J. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, Kbh. 1864 bd. 1, s. 66.
24. Gesetz betreffend die Verfassung und Verwaltung der Städte und Flecken in der Provinz Schleswig-Holstein, 14. april 1869. Gesetz Sammlung 1869, s. 1057-1133.
25. Borgmesterens og borgerrepræsentationens kompetence og indflydelse er nærmere beskrevet i Kim Furdal: Kommunestyret i Sønderjylland 1867 til 1970, i: Registratur over sogne- og flækkekommunale arkiver i Sønderjyllands amt 1920-1970, bd. 1, Aabenraa 1991 s. 9-14.
26. Oswald Hauser: Staatliche Einheit und regionale Vielfalt in Preussen, Neumünster 1967, s. 62. J. P. Trap: De sønderjyske Landsdele, Kbh. 1929, s. 19.
27. Lov nr. 299 af 28. juni 1920 om indførelsen af dansk kommunal administration i de sønderjyske Landsdele § 6.
28. Lov nr. 299 af 28. juni 1920 om indførelsen af dansk kommunal administration i de sønderjyske Landsdele § 11.
29. Lov nr. 158 af 21. april 1922 om kommunale loves gyldighed i de sønderjyske Landsdele § 2.
30. Kim Furdal: Kommunestyret i Sønderjylland 1867-1970, i: Registratur over sogne- og flækkekommunale arkiver i Sønderjyllands amt 1920-1970. Aabenraa 1991, s. 18.
31. Henning Strøm: Inddelingsreformen, bd. 1, Kbh. 1991, s. 329.
32. Henning Strøm: Inddelingsreformen, bd. 2, Kbh. 1991, s. 388f.

Thomas Jensen: Parti ved Havnen i Aabenraa, træsnit i Illustreret Tidende 1862.

Heinrich Heger og Thomas Jensen

To sønderjyske svende på kunstnerveje

Af BIRGIT JENVOLD

Sønderjysk Månedsskrift har tidligere (1989-91) behandlet sønderjyske kunstnere og deres værker. Her tager kunsthistorikeren Birgit Jenvold, Haderslev, fat på to af de mere ukendte, aabenraaeren Thomas Jensen og hadersleveren Heinrich Heger, der var jævnaldrende og levede i sidste halvdel af 1800-årene.

Heinrich Anton Heger (1832-88) og Thomas Martin Jensen (1831-1916) var samtidigt i malerlære i Haderslev - og måske venner. I hvert fald malede Jensen et portræt af den unge Heger. Billedet blev nu ikke særlig godt, men Jensen blev siden bedre til den slags. Og her er det lidt kluntede maleri, der findes på Haderslev Museum, undskyldningen for at fortælle om malerens og modellens livsforløb på én gang. De valgte begge kunstnervejen, som blev vidt forskellig for de to - og dog.

Vandrerens Heinrich Heger

Heger var fra Haderslev og søn i en malermesterfamilie. Han gik faderen til hånd fra 11 års alderen og arbejdede allerede i lærlingetiden med den mere kunstneriske side af faget. Han undervistes bl. a. af arkitekturmaleren Heinrich Hansen, der var lærer på Kunstakademiet i København og jævnligt besøgte hjembyen Haderslev.

Heger drog som nyudlært svend i 1852 til København, hvor han blev elev på kunstakademiet. Han specialiserede sig som Hansen i arkitekturmaleri og afsluttede sin uddannelse i 1856 med lille sølvmedalje, hvilket svarer til et afgangsbævis med udmærkelse. I 1858 fik han del i akademiets rejselægeat for unge kunstnere; han tog til München og fik undervisning af en eller flere kunstnere. Han faldt åbenbart godt til og fik lægeat hjemme fra akademiet igen i 1861, men

*Thomas Jensen: Heinrich Heger, ca. 1850.
Haderslev Museum.*

har nok også, som i studietiden i København, arbejdet som dekorationsmaler for at tjene penge.

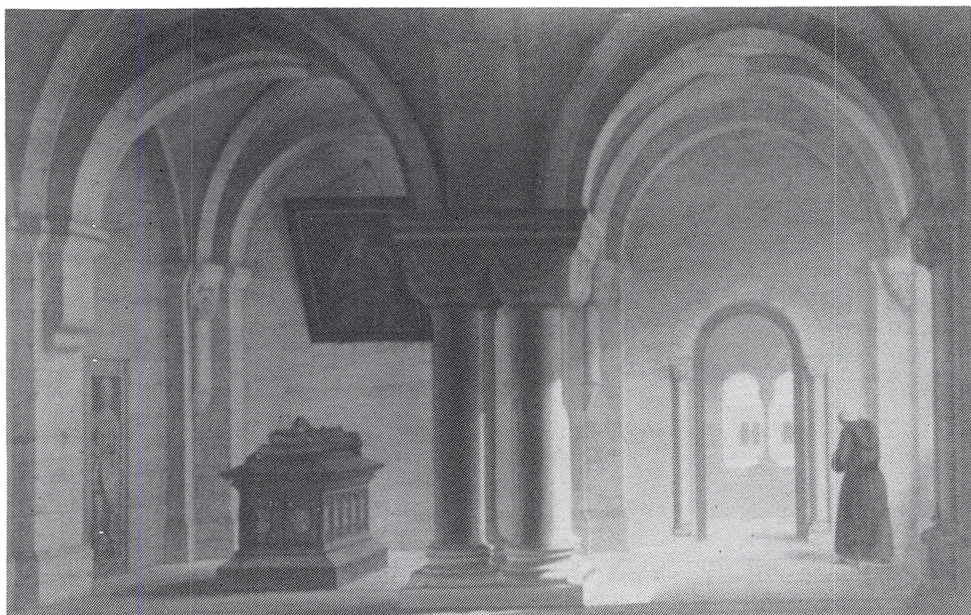
Først i 1862 kom Heger hjem. Der er ikke mange konkrete spor af, hvad han foretog sig de følgende år; han boede i Danmark og udstillede enkelte malerier på Charlottenborg, men derudover ved man stort set kun, at han i 1864 giftede sig med Sørina Zester fra Horsens og samme år var på en studierejse til Nederlandene.

I 1865 forlod Heger og hustruen Danmark og bosatte sig i Kiel. Baggrunden for dette skridt kendes ikke. Måske skyldtes det, at han havde vanskeligheder med at tjene til føden som kunstner. Årsagen kunne også være, at Heger havde tysk-nationale tilbøjeligheder og derfor ikke længere følte sig velkommen i det københavnske kunstnermiljø efter 1864. Efter ti år i Kiel flyttede familien igen for

at slå sig ned i München. Nekrologen over ham i Nationaltidende fortæller uden nærmere begrundelse end »trange Kampe«, at han fandt livet i Kiel uudholdeligt.

Storbyen München var med kunstakademiet, som han kendte fra sit første ophold, og gode udstillingsmuligheder bedre end Kiel for en, der ville etablere sig i tysk kunstliv. Han havde formodentlig også kontakter fra sine studieår i byen, som kunne lette hans karrierevej. Heger befandt sig tilsyneladende godt i det sydtyske. Han blev boende i München, hvor han døde i februar 1888.

Heger udstillede flittigt i Tyskland fra 1865, og hans billeder, der især havde motiver fra katedraler, slotte og gamle offentlige pragtbygninger som f.eks. rådhusene i Lübeck og Lüneburg, blev købt af flere tyske kunstmuseer. Blandt hans mest populære motiver var bedestuen

Heinrich Heger: Kirkeinteriør uden titel. 1855. Haderslev Museum.

på Gottorp, som han malede flere gange, og som Kunsthalle i Kiel ejer et eksemplar af.

Efter hans død skrev *Allgemeine Zeitung* i München, at Heger var en højt anset kunstner, hvis malerier var meget efterspurgt. Selv med tanke for nekrologers tendenser til fordelagtig omtale, er det nok rimeligt at tro, at han i sin sidste München-periode havde et fagligt godt liv. I tysk kunsthistorisk litteratur er Heger i dag ikke noget stort navn, men han nævnes dog hist og pist som en fortræffelig interiørmaler.

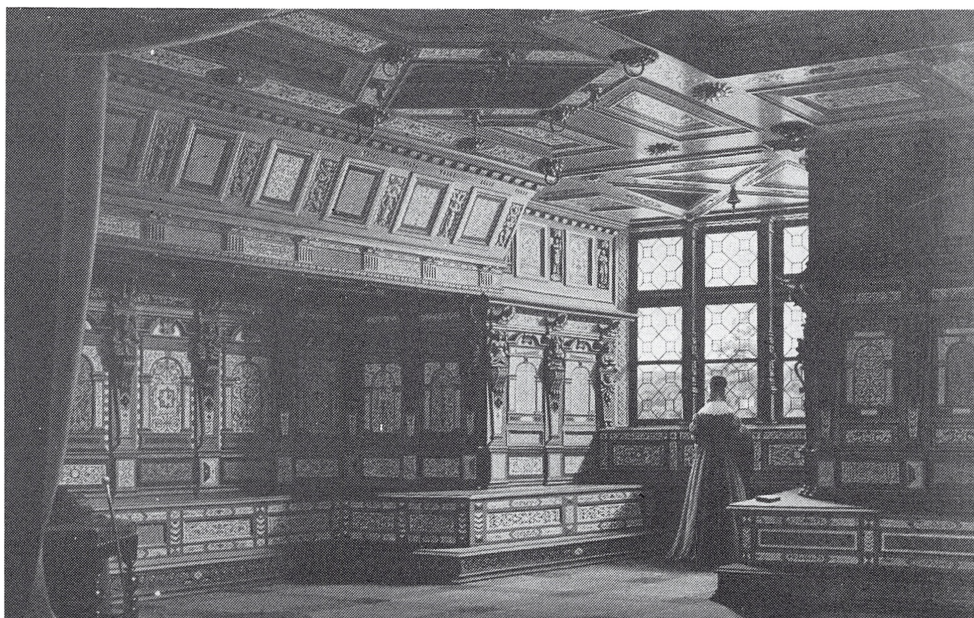
Til gengæld forsvandt han næsten ud af dansk kunsthistorie. Han forlod Danmark som 33-årig uden at have slået sit navn fast, og der findes kun ganske få værker af Heger i danske samlinger, heraf fem malerier og to tegninger på Haderslev Museum. Det er heller ikke dokumenteret, at han, der livet igennem

foretog mange og langvarige rejser, har besøgt Danmark efter 1865.

Udvandreren Thomas Jensen

Jensen, der kom i lære hos Hegers far midt i 1840'erne, var søn af en posementmager i Aabenraa. Nyudlært rejste han i sommeren 1852 til København og fik malerarbejde i en udstillingsbygning, hvor Heinrich Hansen var tilsynsførende. Det er muligt, at Hansen skaffede ham ind i projektet, ligesom Heger kan have haft arbejde samme sted. Herefter fik Jensen arbejde hos en malermester i Århus, som udførte arbejde på Frijsenborg.

Greveparret Frijs blev opmærksom på Jensens kunstneriske talenter, og med deres økonomiske støtte kunne Jensen i 1853 starte på Kunstakademiet. Hver sommer i sine akademiår arbejdede han på Frijsenborg, men fik dog også tid til

Heinrich Heger: Bedestuen på Gottorp. 1857. Kunsthalle, Kiel.

besøg i fødebyen, hvor han i løbet af 1850'erne malede en del portrætter. Aabenraa Museum ejer to af disse, og især det ene - forestillende en af byens fremtrædende borgere, skibsreder Jørgen Bruhn - viser, at Jensen på dette tidspunkt var blevet væsentligt dygtigere, end da han kæmpede med billedet af Heger.

På Akademiet blev han kaldt Slesviger-Jensen, men efter at han vandt lille sølvmedalje i 1855 og den store i 1856, ændrede kammeraterne navnet til Medaille-Jensen. Hans dygtighed blev også belønnet af Akademiet med rejsestipendie i 1863. Pengene blev brugt på en studietur til Tyskland, Frankrig og Nederlandene. I 1865 var han igen afsted, denne gang til München; måske på Hegers anbefaling.

Fra midt i 1850'erne og godt ti år frem malede Jensen flere altertavler til lands-

bykirker i Øst- og Midtjylland, sikkert som følge af tilknytningen til Frijsenborg. Også på Charlottenborgudstillingerne mødte man hans malerier, fortrinsvis folkelivsbilleder med bl. a. Fanø- og Amagerbønder som motiver.

Det er usikkert, hvorvidt han har malet i Sønderjylland senere end 1850'erne, men han bevarede tilknytning til hjemegnen, for i 1867 giftede han sig med Louise Seehusen fra Bov. To år senere emigrerede parret til Amerika og bosatte sig i Brooklyn, hvor de blev boende resten af livet.

En artikel i Sprogforeningens Almanak 1914 fremstiller Jensens beslutning om emigration som en patriotisk nødvendighed som følge af hans sorg over tabet af Sønderjylland i 1864. Selv om Jensens sind utvivlsomt var dansk, kan håb om et bedre liv meget vel have haft indflydelse på beslutningen. I en alder

*Thomas Jensen: Skibsreder
Jørgen Bruhn. 1850erne.
Aabenraa Museum.*

af 38 år havde han ikke opnået en bemærkelsesværdig position i dansk kunstliv. Han havde talent, men næppe udsigt til det store gennembrud.

Ifølge almanakartiklen gik det Jensen ganske godt i mulighedernes land; hædret af såvel kolleger som i dansk-amerikanske kredse, siges det. Han malede mest portrætter og blev især rost for at fremtrylle lighed samt for sine koloristiske evner. Han fik bestillinger på portrætter af bl. a. politikere og dommere til rådhus og andre offentlige bygninger. I New York området har Jensen givet haft et vist ry, og økonomisk har han formo-

dentlig klaret sig rimeligt; i hvert fald blev der råd til mindst et par Europarejser: i 1877 var han i München - hvor Heger tilfældigvis boede - og i 1895 i København.

Jensen holdt sig åbenbart også orienteret om sønderjyske forhold: i sommeren 1912 tilbød han gennem en dansk-amerikaner, der besøgte Aabenraa, byens danske frimenighed en altertavle til dens nyopførte kirke, den nuværende Sct. Jørgens Kirke. Altertavlen »Jesus i Gethsemane« havde han malet til en dansk kirke i USA, som imidlertid var blevet nedlagt, og han ønskede at skæn-

ke værket til fødebyens dansksindede. Frimenigheden tog imod tilbuddet med tak, og billedet, der kom på plads i foråret 1913, var anledning til omtalen af Jensen i Sprogforeningens Almanak året efter.

Altertavlen er siden erstattet af en ny udsmykning, men tilhører stadig kirken. Dens udtryk forekommer i dag trivielt og svarer til den følelsesfulde billedverden, som da var udbredt f.eks. i form af olietryk og derfor en bekendt stil for ethvert barn - i såvel Brooklyn som Aabenraa. Jensen vidste godt, hvad folk ville have! Men det skaffede ham altså ikke berømmelse i eftertiden - hverken i USA eller Danmark.

De stak i trav

Heinrich Heger og Thomas Jensen er gået så meget i glemmebogen, som man kan,

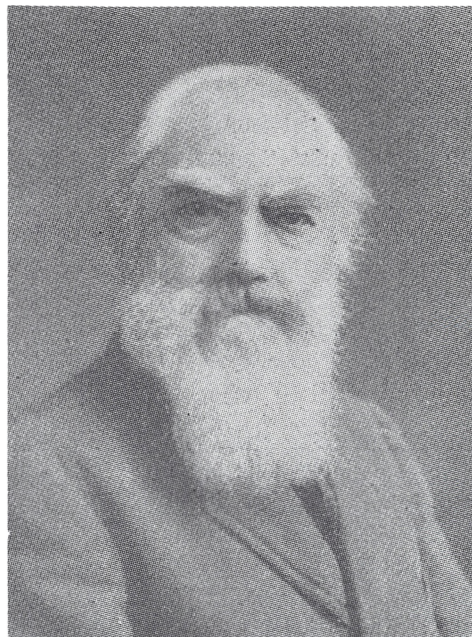
uden at forsvinde helt. Om Hegers personlighed og egenskaber er der slet intet overleveret, mens Jensen ifølge almanak-artiklen i sin høje alder virkede ungdommelig og havde interesse for »ufordærvet Gemytlighed«.

De var begge talentfulde. Men kunstnerlivet var dengang ikke meget anderledes end nu: de få, som opnåede berømmelse og velstand, skulle udover talent helst også have gode forbindelser, rundsave på albuerne og en vis portion held.

Heger og Jensen levede i såkaldt dårlige tider, hvor mange emigrerede i håb om et bedre liv. Af de mange tusind danskere, der i sidste halvdel af 1800-tallet prøvede lykken i USA, var omkring de hundrede billedkunstnere. Heger er eksempel på, at også nærmere mål blev valgt.

Thomas Jensen: Jesus i Gethsemane. Tidligst 1869. Altertavle i Sct. Jørgens kirke i Aabenraa (nu nedtaget). Efter Sprogforeningens Almanak 1914.

Maleren Thomas Jensen, efter gengivelse i Sprogforeningens Almanak 1914.

Kunstnerstanden havde i sidste århundrede rod i håndværkermiljøer. Langt de fleste kunstnere startede karrieren med en håndværkeruddannelse, som de byggede videre på gennem akademistudier. At gå på valsen som omrejssende håndværker og slå sig ned, hvor der tilfældigvis var arbejde at finde, var almindeligt, ligesom studieophold i ud-

landet blev betragtet som et vigtigt led i kunstneruddannelsen. Heger og Jensen har derfor haft gode forudsætninger for at klare omstillingen til et nyt hjemland - og måske haft lettere ved at tage den store beslutning om at forlade Danmark end så mange andre, der sad på en knold og sang.

Personnavne og kirkebøger i Sønderjylland

En dansk-tysk sprogstrid

Af LARS N. HENNINGSEN

Indtil 1874 fik personer i Sønderjylland som i andre dele af Danmark deres navn fastlagt ved registrering i kirkebogen. Derefter skete det i personregistret. I 1800-årene blev registreringen påvirket af de skiftende nationale magtforhold - og det gav problemer i forholdet mellem myndigheder og befolkning. Arkivar Lars N. Henningsen, Flensborg, fortæller her om nogle af de problemer, som i tiden efter 1850 opstod omkring folks navngivning i det dansk-tyske grænseområde.

Sprogreskripter og kirkebøger 1850-64

Grænsen mellem Danmark og Tyskland, som vi kender den i dag, er ikke ældre end 1920 - og dog har den rødder langt tilbage i tiden, nemlig i skillelinjen mellem dansk og tysk kirkesprog. Efter reformationen bredte det tyske kirkesprog sig sydfra. I løbet af et par århundreder efter 1542 fæstnedes kirkesprogsgrænsen, omtrent hvor statsgrænsen nu er.

Nord for en linje fra nord om Bov til syd om Tønder var dansk sproget i kirke og skole - købstæderne dog undtaget, hvor tysk dominerede. Syd for linjen blev der overvejende tysk kirkesprog, på trods af dansk folkesprog i mange landsogne.

Først efter den danske sejr i Treårskrigen blev det muligt at tage konkrete initiativer til støtte for det danske sprog i Mellemslesvig. Det skete ved udstedelse af de såkaldte sprogreskripter. Den 7. og 8. februar og 4. marts 1851 udgik der skrivelser til kirkevisitorierne i Tønder provsti, Flensborg provsti, Husum-Bredsted provsti og Gottorp provsti. Herefter skulle dansk styrkes som kirke- og skolesprog i en række nærmere beskrevne sogne i Mellemslesvig syd for den nuværende landegrænse. Området dannede groft sagt en skæv firkant fra Tønder sydpå mod Svesing og Treja og derfra videre mod øst til Gelting. I disse

Kort over kirke- og skolesprogene i Sønderjylland 1857. Efter C. F. Allen, i Dahl og Linvald: Sønderjylland, bd. 1, 1919, side 270.

- Dansk Kirke- og Skolesprog
- Vekslende dansk og tysk Kirkesprog, dansk Skolesprog
- Tysk Kirke- og Skolesprog

sogne skulle der være afvekslende dansk og tysk kirkesprog - de kirkelige handlinger skulle foretages i det sprog, som vedkommende ønskede benyttet.

Kirkebøgerne skulle føres på dansk. I de fleste sogne under sprogreskripterne kom der nye danske præster, og de benyttede dansk i embedsprotokollerne. I

kirkebøgerne blev stednavnene, som tidligere oftest var anført i en tyskpræget form, nu indført på dansk - og også sognenebørnens navn blev ofte registreret i en dansk ikklædning.

Men den danske navngivning fik en hurtig ende. I april-maj 1864 måtte de danske præster sige farvel. Den tyske sejr sendte tyske afløserer ind i præstegårdene - og ikke overraskende var den nye administration alt andet end tilfreds med skik og brug i de foregående knap 14 år.

Danske kirkebøger og tyske præster efter 1864
Som noget af det første blev sprogreskripterne ophævet. Allerede den 26. februar 1864 - tre uger efter Danevirkes rømning - fik præsterne i Flensborg provsti brev om, at embedsprotokollerne herefter skulle føres på tysk. Den 8. april anordnede kirkevisitatoriet i Tønder, at der skulle føres tyske kirkebøger i sprogreskripterens sogne i Sydtønder amt. Generelle regler vedr. kirkebøgerne fremkom med forordning af 16. juni 1864 fra den øverste civilmyndighed i hertugdømmet Slesvig:

»For alle sogne, i hvilke det tyske sprog enten udelukkende eller overvejende er indført som kirkesprog istedetfor det danske, skulle kirkebøgerne for fremtiden føres i det tyske sprog. I de af disse sogne, hvor efter den udgæede anordning ministerialhandlingerne efter vedkommendes begæring er at foretage i det danske sprog, må også på forlangende handlingernes indførelse i kirkebogenske i det danske sprog.

Da ekstrakter af kirkebøgerne overalt skulle være ordrette, må ekstrakterne fra det tidsrum, i hvilket kirkebøgerne er førte i det danske sprog, selvfølgelig også udfærdiges i dette sprog, dog skal vedkommende præst efter forlangende vedføjede ekstrakten en oversættelse i det

tyske sprog mod et gebyr af 8 skl. kurant.

I de tilfælde, hvor præsterne, som tidligere have ført kirkebøgerne, have indført tyske by-, familie- eller døbenavne efter dansk ortografi eller på anden måde korrumpet samme, er sådanne navne efter vedkommendes forlangende og efter forud indhentet bevilling fra kirkevisitatoriet, hvilket bemærkes i kirkebogen, at rette af præsten«.

Forordningen viser, at spørgsmålet om at fastslå den korrekte personregistrering i kirkebøgerne var både væsentligt og meget intrikat. Nok bestemte forordningen, at bogstaveringen i de danske kirkebøger skulle stå ved magt - men alligevel lades en mulighed åben for »germaniserende« ændringer. Det skulle snart vise sig, at overgangen fra dansk til tysk med disse regler kunne blive vanskelig for præsterne. Hvad var nu folks korrekte navn - en dansk eller en tysk navneform? Og hvordan skulle man afgøre tvivlstilfælde?

De mest tyskvenlige præster pressede på for at slette ethvert spor af den danske periode. Pastor O. N. H. Peters i Flensborg, som nu var blevet konstitueret som provst, gav sit syn på sagen i et cirkulære til provstiet af 11. august 1864. Helst havde han anordnet en oversættelse af kirkebøgerne til tysk. Det kunne han blot ikke. Men han fandt, at nogle af de danske præster havde daniseret fornavnene, andre både for- og efternavn. Som eksempel anførte han et tilfælde, hvor forældrene rettelig havde fået barnet døbt »Christian Dethlef Friederichsen«, men den danske præst havde indført formen »Christian Ditlev Frederiksen« i kirkebogen.

Sådanne forvanskninger fra dansk side kunne fremover give anledning til stadig tvivl og besvær ved attestudstedelse. Derfor foreslog provsten en fuldstændig oversættelse og berigtigelse - vi

ville sige »germanisering« - af kirkebøgerne med påfølgende ny autorisering. For at nå frem til den »rigtige« navneform fandt han det nødvendigt at inddrage befolkningen. Sognebørnene skulle opfordres til at henvende sig til præsten med gamle attester og edsfæstede angivelser, så præsten på dette grundlag kunne udarbejde de nye kirkebøger.

Dette var en ganske radikal fremgangsmåde for at »rense« kirkebøgerne, og provstens forslag kunne ikke betragtes som officielt. Den øverste civilmyndighed måtte i december 1864 gøre opmærksom på, at der ikke forelå bemyndigelse til at lade befolkningen afgive beedigede erklæringer i en sådan sag.

Emnet blev yderligere drøftet på et møde mellem præsterne i Flensborg provsti i efteråret 1864, men her blev en oversættelse kun anbefalet af en enkelt præst fra Angel - det mindst danske område. En klar beslutning blev ikke truffet - sagen flød.

Den var dog ikke glemt. Ved sin visitats i 1865 ønskede den afgjort tysksindede Flensborg-provst H. A. F. C. Volquardts fra hvert sogn oplyst, om der var fremkommet ønsker om oversættelse af kirkebøgerne. Året efter skulle præsterne i Vis og Ugle herreder afgive beretning til kirkevisitoriet, om hvorvidt »en oversættelse, evt. berigtigelse af de danske, ofte forfalskede kirkebøger« kunne fremmes, og hvor langt arbejdet var kommet.

Kan kirkebøgerne oversættes?

Præsternes detaljerede besvarelser giver et levende indblik i kirkebogsførelsens vilkår - og tegner konturerne af det nationale styrkeforhold i sognene fra Angel og ind i midtlandet. Svarene viser også, at kirkebøgerne var af helt fundamental betydning for folks navngivning, og at det var vanskeligt, ja umuligt at foretage indgreb i sådanne kilder.

Næsten overalt måtte præsterne erkende, at deres danske forgængere havde ført protokollerne omhyggeligt. I almindelighed var der brugt danske stednavne, og personnavnene var ofte fordansket - f.eks. »Jørgensen« for »Jürgensen«, »Iversen« for »Iwersen«, men det skønnes som regel ikke så grelt, at det kunne volde vanskeligheder. Kun i de sydligste sogne og i enkelte sogne i Angel var der fremkommet ønsker om germanisering af kirkebøgerne - en afspejling af befolkningens sindelag og sprog. I Store og Lille Solt i det vestlige Angel fandt Volquardts i sin visitatsberetning, at den danske præst, københavneren Eiler Hagerup, havde daniseret særlig grelt: »Kirkebøgerne er siden 1852 ført på dansk, omhyggeligt, dog er der foretaget en så stærk og vilkårlig danisering endog af for- og efternavne, at der næppe kan findes et lignende eksempel i hele det blandede sprogdistrikt. F. eks. er navnet »Braak« forvandlet til »Brahe«, »Ackelei« eller »Aggelei« til »Agerled«, »Brogmus« til »Broemose«, navnet »Vogt« eller »Voigt« snart til »Fogt«, så »Foged«, »Fog« eller »Fogh«, og »Asmus« er skrevet »Rasmus«. Da der i menigheden ikke blot er ytret ønske, men påtrængende krav om at afhjælpe disse skader, så er præsten kommet så langt i det besværlige forarbejde, at dåbsprotokollen for Store Solt med det første kan forelægges til autorisation«.

Store og Lille Solt var dog atypiske. De fleste præster berettede, at der kun undtagelsesvis var fremkommet krav om korrektioner af enkelte navne i kirkebøgerne. Kun få præster havde følt sig foranlediget til at forberede en egentlig ændring af kirkebogen. Vel talte enkelte præster om »korrumpning af sted- og personnavne«, men de fandt, at det var til at leve med. Fremtidens præster burde kunne løse evt. tvivlstilfælde, og en oversættelse skulle altså ikke være nød-

5 Mai 17
 of Poulson
 1818, 1822
 Copied at Ry
 1849
 The original
 of Ry 17/10/1849
 31 Mai
 Peter Ovesen
 Peter Ovesen
 Frihans Marie Sorethtes fød Peter Ovesen
 Carlens / bleit Peter Ovesen fra Lilloe Dalk
 P. Peter Ovesen
 Madsbil
 Kærlig Gæmme!!
 Johanna Mogensdatter Lorenzen
 Madsbil

To klip fra kirkebøgerne fra Rylskov i Angel viser, hvordan den nye tyske præst efter 1864, E. L. E. Holm gik til værks. I dåbsindførslen fra 1852 på denne side blev slægtsnavnet Ovesen ændret til Ovesen og det danske fornavn Rasmus til Asmus. Tilsvarende blev drengen Hans, som var født den 26. august 1863 (side 361) »omdøbt« fra Poulsen til Paulsen. Det skete efter anmodning fra faderen og med øvrighedens billigelse. - På den måde gennemgik pastor Holm alle sognets kirkebøger, men det må tilføjes, at kun få præster udviste samme ildhu. Kirkebøger for Rylskov i præstegården i Hyrup.

vendig. Fra Nørre Haksted formulerede pastor Lorenz Paulsen det på denne måde: »Men hvis man siger, at der efter nogle år kunne blive ansat en præst her, som slet ikke forstår dansk, så forekommer dette mig ifølge sagens natur ikke muligt, da der jo så længe forholdene kræver det, fra højere sted må sørges for, at de her ansatte besidder de nødvendige kvalifikationer«.

Præsterne skød i almindelighed tanken om oversættelse fra sig - opgaven var alt for vanskelig. Mange argumenter talte mod en omskrivning af kirkebøgerne. Generelt var kirkebøgerne jo fra gammel tid præget af stor inkonsekvens og usikkerhed i navnenes stavemåde. Hvilken navneform var så den korrekte? Og hvordan kunne man finde frem til den »tyske« navneform for et barn, hvis forældre ikke var født i sognet og var flyttet bort efter dåben? - de kunne jo vanskeligt opspores og spørges om barnets korrekte navneform. Hvilke vanskeligheder ville ikke kunne opstå, hvis kirkebøgerne blev for tysket, og der samtidig cirkulerede tidligere udstedte danske attester? Resultatet ville blive en kollision mellem

danske attester og den tyske kirkebog. Det var også betænkeligt at rokke ved det én gang fastlagte døbenavn. Folk ville næppe acceptere, at de nu pludselig hed noget andet end hidtil antaget.

Det blev også anført, at et rundspørge i befolkningen med henblik på germanisering af navnestoffet i de mest danske sogne mod vest og nord kunne kaste en brand ind i den nationale strid - netop i 1866, hvor man var opdhidset af tanken om en afstemning vedrørende hertugdømmets fremtidige skæbne. Pastor Simonsen i Hanved, som var tilhænger af hertugen af Augustenborg og modstander af det preussiske styre, følte sig foranlediget til at afgive hele to beretninger mod den påtænkte ændring. Han fandt, at man ikke kunne fratage de danske kirkebøger den officielle karakter. En oversættelse ville aldrig kunne få andet end afskriftens sekundære betydning - og i øvrigt måtte enhver ændring af det én gang registrerede forudsætte en anmodning derom fra de registrerede personer samt øvrighedens tilladelse. Desuden ville overordentlig mange i hans sogn stille sig uforstående »alene af den

10.	26 Aug.	4 Octbr.	Hans Poulsen søn af forpagter Hans Poul- sen fra Meestbølmark og hustru Christine født Lunge (29 år)
			Andree
			Hans Poulsen i Slesvig-Holsten
			Hans Benedikt Lunge fra Tjersø
			Brother Poulsen fra Hjerppe
			Husky kendt.

Hans Poulsen
 søn af i alle sine børn
 higer, heder og vilje
 kender sig den rigtige søn
 alle sine nære og fjende
 og alle sine venner

grund, at de allerede fra forfædrene har arvet et udpræget dansk navn.

Langt de fleste præster fandt altså en omskrivning af kirkebøgerne ugørlig. Skulle ændringen alligevel gennemtvinges, måtte stedkendte lærere sammen med præsten påtage sig opgaven. Men der skulle i hvert sogn skrives hundredvis af sider, et gevaldigt arbejde forbundet med udgifter, og resultatet ville være usikkert.

Efter denne ret massive modstand erkendte regeringen i Slesvig, at der ikke forelå et generelt behov for oversættelse af de danske kirkebøger. Dog lod man muligheden stå åben, hvor der var lokalt ønske derom. Arbejdet skulle i så fald udføres for lokal regning (!), og oversættelsen kunne først tillægges officiel karakter og benyttes med attestudstedelse o. lign., når der var opnået godkendelse fra kirkevisitoriet. Desuden skulle originalens person- og stednavne i alle tilfælde bevares - kun ved stednavne kunne den tyske form vedføjes som oversætterens anmærkning. Kort sagt: folk måtte leve med de danske navneformer, i alt fald i en generation!

Kirkebogsfortyngning - en undtagelse

I et enkelt tilfælde - Rylskov lige vest for Flensborg - gik en ung og ivrig sognepræst dog alligevel til værket. Pastor Ernst Ludwig Emil Holm tiltrådte sit embede sidst i maj 1864. Næsten triumferende skrev han straks i sin kirkebog: »Zufolge Verordnung der obersten Civilbehörde für das Herzogthum Schleswig sollen die Kirchenbücher der Gemeinde Rüllschau wieder in deutscher Sprache geführt werden«. Så tog han fat - med tilbagevirkende kraft. Alle navne i de foregående års danske kirkebøger blev gennemgået. Præsten sammenlignede med indførslerne i den »tyske« tid før 1851, og hvor daniseringer kunne påvises, blev de streget ind med rødt. Sammenligningen tilbage i tid førte til en lang række randbemærkninger. Her blev de danske former erstattet af de før gængse tyske: »Rasmus« blev atter til »Asmus«, »Henrik« til »Hinrich«, »Hartvig« til »Hartwig« osv. I mere vanskelige tilfælde, og hvor en anmodning om ændring forelå fra den pågældende familie, indhentede han en udtrykkelig bemyndigelse fra kirkevisitoriet. På

Hanved sogn hørte til det område, hvor der i årene 1851-64 blev indført vekslende dansk og tysk kirkesprog og dansk skolesprog. Den nuværende kirke er opført 1883-84 efter en brand 1882. På kirkegården finder man endnu i dag i et hjørne Frøslev-boernes grave. Her er mere end halvdelen af indskrifterne på dansk - på resten af kirkegården er danske indskrifter en undtagelse. Selv om Frøslev ved grænsedragningen i 1920 kom til Bov sogn, beholdt Frøslev-folkene begravelsesret på Frøslev kirkegård. Med årene blev Frøslev-begravelser dog sjældne på den gamle sognekirkegård. Fot. Carl C. Biehl, Gråsten, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

den måde blev det danske »Poul« og »Poulsen« atter til det slesvigske »Paul« og »Paulsen«, »Ovesen« til »Owesen« osv.

Pastor Holms flid var stor - og sikkert sjælden. I nabosognet Hyrup fandt pastor Piening ikke anledning til ændringer, selvom der i sognet var ytre ønske om en oversættelse. Tilsvarende var forholdene vest for Flensborg. En germanisering af enkelte navne synes at være foretaget i meget få tilfælde, og da efter udtrykkelig anmodning og med øvrighedens godkendelse.

Saglige hensyn og praktisk fornuft havde sejret over den nationale agitation. Kirkebøgerne havde bevist deres næsten sakrosankte karakter. Præsterne og administrationen måtte sige ligesom Pilatus: »Hvad jeg skrev, det skrev jeg« - folk hed det, som én gang var indskrevet i kirkebogen, uanset om det var dansk eller tysk.

Danske navne i de tyske personregistre?

Et årti senere viste det sig imidlertid, at kirkebøgerne kunne erstattes. I 1874 indførte det preussiske styre en borgerlig

registrering af fødsler, vielser og dødsfald i de såkaldte »personregistre«. Navngivning skulle nu ikke længere ske til præsten og kirkebogen, men til »der Standesbeamter«, som førte personregistret. Det var en tysk embedsmand, og i det danske Nordslesvig var det venteligt, at der kunne opstå konflikter mellem embedsmandens normer og befolkningens ønsker. Hvem havde så ret - forældrene, som ville give barnet et dansk navn, eller forvaltningen, som mere eller mindre bevidst indførte en tyskpræget navneform i protokollen? Lad os se på et eksempel, som viser problemet:

Den 19. mødte 1895 mødte lærer Nis Jensen Johannsen fra Bovlund op hos amtsforstander Krause i Toftlund for at anmelde sin lille piges fødsel til personregistret for Agerskov. Læreren var ganske vist ansat i den tyske folkeskole, men han var dansksindet, og barnet skulle derfor have et dansk navn. Pigen skulle hedde »Anna Cathrine« efter sin mor. Men nej - Krause vægrede sig ved at indføre navneformen »Cathrine«. Barnet burde hedde »Catharine«, og han tilføjede, at som lærer måtte Johannsen nok vide, hvordan navnet rettelig burde skrives. Johannsen var imidlertid stædig. Han skrev til landråd Dr. Mauve i Haderslev og stillede det klare spørgsmål: »Ligger retten til at give mit barn navn hos amtsforstanderen eller hos mig?«

Fra Haderslev blev klagen sendt videre til landsretten i Flensborg, og her fik faderen fuldt medhold: Retten til at give et barn fornavn lå alene hos faderen. Denne kunne både vælge et hidtil ikke brugt navn og også bestemme stavemåden. »Skulle den valgte skrivemåde oprindelig bero på en fejl, som dog er en oversættelse til et fremmedsprog af et også på tysk forekommende navn, befrier dette ikke personregisterføreren fra

forpligtelse til at følge faderens ønske. Vægningen mod at indføre det valgte navn »Cathrine«, fordi navnet rettelig skrives »Catharine«, var derfor ubegrundet, hvilket skal meddeles personregisterføreren«.

Afgørelsen er bemærkelsesværdig - for som bekendt har mange sønderjyder både før og efter 1920 måttet leve med en uønsket, tyskpræget stavemåde af deres navn, f.eks. »Johann« for »Johan« o. lignende. Eller personregisterføreren nægtede at kalde et barn »Olaf« og skrev »Olav« for at undgå »f«, og kom på den måde helt utilsigtet til at give barnet et ganske nordisk- præget navn.

Dette emne - navngivningen af den dansksprogede befolkning før 1920 og muligheden for at opnå navneændring efter 1920 - kunne nok fortjene en mere indgående undersøgelse.

Kilder

Planerne for en evt. oversættelse af kirkebøgerne efter 1864 fremgår af akter i Stadtarchiv Flensburg (XI Prop 42, 101 og 198). Kirkebøgerne for Rylskov og Hyrup findes i præstegården i Hyrup.

Detaljerede kildehenvisninger fremgår af Lars N. Henningsen: Danske Kirkebøger i Sydslesvig, Arkivserien, udg. af Studiefædelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1993.

Lærer Johannsens sag: se Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig P 74/11+12.

Rettelse

I teksten til billedet i Sønderjysk Månedsskrift nr. 11, side 329, har der indsneget sig en beklagelig fejl i oplysningerne om personerne på billedet. Nr. 2 fra højre er præsten for den danske menighed i Harreslev, pastor Ib Wolfhagen, således at billedet fra venstre viser provst Karstoft, biskop Olav Lindegaard, pastor Ib Wolfhagen og Lone Anker Jacobsen.

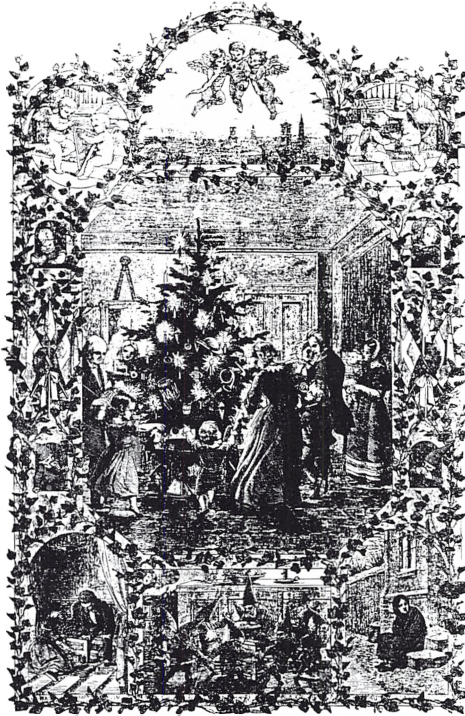
Det sker – på nordslesvigske museer

»Højt fra træets grønne top ...«

»Oldemors juletræ« på Aabenraa Museum tager i år udgangspunkt i den elskede julesang »Højt fra træets grønne top.«

Peter Fabers julesang er skrevet som lejlighedssang i 1847, hvor han sammen med sin kone og deres knapt et-årige søn, *William*, var gæst i broderens hjem. Et oprindeligt vers om den lille *William* og hans amme er gledet ud i de fleste gengivelser, mens vi alle kender navnene på broderens børn, *Sine* (Frandsine), *Peter* og *Anna Margrethe*, der optræder sammen med hans søsterdatter *Lotte* (Charlotte). *Hanne* er kommet ind som en omskrivning af *Anna*, der var Peter Fabers guddatter. Bedstefar var den 84-årige kleinsmedemester Rasmus Hjort Faber, i hvis ejendom på Gråbrødre Torv julen blev fejret.

Der gættes i øvrigt på, at sangen det første år blev sunget til en fransk dansemelodi, som hyppigt blev benyttet, bl.a. i Hostrups Genboerne - eller måske til melodien fra »I en kælder sort som kul.« Det følgende år, altså 1848, blev »Højt

Efter Hans Olrik, *Illustreret Tidende*, 1859.

fra træets grønne top« udgivet som skillingstryk med sin helt egen melodi, komponeret af E. Horneman. Da var verset om *Hendrik* også kommet med, og det har en særlig historie.

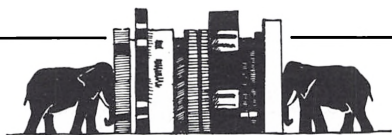
I april 1848 brød kampen ud mellem Danmark og Slesvig-Holsten - som start på Treårskrigen - og mange tapre landsoldater drog af sted med *Dannebrog* i spidsen. Den gamle kongefane var fra 1842 blevet hærens officielle banner - ligesom den længe havde været flådens. Navnet *Hendrik* optræ-

der således efter alt at dømme, fordi det rimer på den fændrik (efter tysk: *Fähndrich*), der skulle bære fanen kækt.

At den nationale begejstring - ånden fra 48 - fængede, og ikke mindst i København, mindes vi gennem sangen om hvert år til jul. Først fra 1854 fik danskerne i øvrigt formelt tilladelse til at flage med *Dannebrog* privat - men da var dette nationale symbol allerede blevet folkeeje. Og til et traditionelt dansk juletræ hører da også i dag en flagguirlande.

Hanne Christensen

-
- Indtil 9. jan.: **Museet på Sønderborg slot**
Istedløven - et nationalt monument og dets skæbne.
- Indtil 9. jan.: Udstilling af malerier af Birthe Oesten.
Arr. Sønderborg Kunstforening.
- Tønder Museum**
10. dec. - 6. jan.: Udstilling »Jul jorden rundt«. Julefrimærker fra mange lande.
- Indtil 30. jan.: Den lorenzenske købmandsgård. Købmandsfaget i Tønder.
- Sønderjyllands Kunstmuseum**
- Indtil 30. jan.: Syv brud. Skulpturer og malerier af Lone Høyer Madsen, Michael Kvium, Chr. Lemmerz, Claus Carstensen, Lars Nørgaard, Erik A. Frandsen og Nina Sten Knudsen. Kunstværkerne er stillet til rådighed for museet af kunstnerne og Franz Pedersens Kunsthandel, Horsens.
- Aabenraa Museum**
- Indtil 2. jan.: »Oldemors juletræ« med en udstilling om »Højt fra træets grønne top.« Se omtalen side 364.
- Indtil 12. jan.: »I storm og stille den sikre havn«. Om sømandskoner fra sejl-skibstiden til i dag.
11. og 12. dec.: Kl. 14-17: Julehygge og bageweekend på Jacob Michelsens Gård, Toften 37, Kolstrup, Aabenraa.
12. jan. - 13. febr.: Udstilling af indkomne gaver til museet i 1993.
- Haderslev Museum**
- Indtil 9. jan.: Halm og jul. Halm kan bruges på mange måder: til foder, strøelse, tækkemateriale og til husflid og pyntegenstande - især i forbindelse med Julen. Prod. af Langelands Museum.
12. dec. kl. 13-17: Julestue. Luciaoptog, oplæsning af julehistorier, dukketetater, cafémusik, æbleskiver og gløgg. Arr. af Haderslev Arkiv- og Museumsforening.
22. jan. - 20. febr.: Særudstilling: Svend Boe Haugaard og Dan Thuesen. Oliemalerier af to kunstnere fra Sønderjylland. Arr. af Haderslev Kunstforening.
- Midtsønderjyllands Museum**
6. jan. kl. 13: Vandretur i Stensbæk plantage med skovfoged Else Lei. Turen udgår fra »Goliaths hoved«. Mødested for fællestransport: Gram Bibliotek kl. 12.30.
-

Arkivfortegnelser fra Sydslesvig

Foreningsarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Ved Lars N. H Henningsen. Flensborg, 1993. 52 s., ill. Pris 48,75 kr. incl. forsendelse. Eksp. Studiaafdelingen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postbox 528, 6330 Padborg.

Danske kirkebøger i Sydslesvig. Ved Lars N. Henningsen. Flensborg, 1993. 117 s., ill. Pris: 65 kr. Eksp.: Padborg Boghandel.

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, som blev en selvstændig afdeling pr. 1. april 1989, råder allerede nu over en betydelig samling arkivalier. Der er derfor al mulig grund til at vise flaget og gøre materialet bedre kendt. Det sker med »Arkivserien«, hvis to første udgivelser nu er udsendt. Nr. 3 om personarkiver er under forberedelse.

Det er tryksager i almindeligt bogformat og pænt udstyr, illustrerede og i god opsætning. Et stort registreringsarbejde ligger bag disse tiltalende brugervejledninger.

Nr. 1 om foreningsarkiver er en summarisk fortegnelse over ca. 300 arkiver fra store og små foreninger, lige fra Sydslesvigs danske Ungdomsforening 1923-81 med 81 pakker til Mergelungsverband Haurup, Hüllerrup und Wanderup 1896-1901 med én pakke. Blandt de ældste arkiver er tre fra Flensborg: Christians-Garde/König Frederik VII Garde 1799-1864, Borgerforeningen 1844-1989 og St. Knuds-Gildet 1855-1947, hvor Frederik VII var skyttekonge i 1859. Efter en kort indledning følger selve arkivfortegnelsen, som er ordnet alfabetisk efter foreningsnavn (med gode krydshenvisninger). Der sluttes af med emne- og sagregister. Et større antal illustrative eksempler på arkivalier lyser op i fortegnelsen. Hæftet giver den interesserede en fin førstehjælp i kildematerialet til landsdelens foreningshistorie fra dens begyndelse i 1840'erne, over den nye start i 1920'erne til væksten efter 1945 og nye strukturer i vore dage.

Nr. 2: Danske kirkebøger i Sydslesvig.

Først i 1990 blev den danske kirkes arkiver sikret ved en aftale mellem Dansk Kirke i Sydslesvig og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg. Lars Henningsens bog giver en oversigt over alle de danske kirkebøger, over præstedistrikterne og deres historie. Samtidig sætter bogen disse kirkebøger fra årene 1851-1864 og tiden efter 1921 ind i en nationalpolitisk og kirkehistorisk sammenhæng. Det sker i et interessant afsnit s. 10-37 om kirkebøgerne som et spejl af det dansk-tyske forhold. Der var problemer med ligestillingen, ofte manglede der tillid mellem danske og tyske præster, og der var usikkerhed omkring registreringen af de kirkelige handlinger. Forholdet til landskirken blev nogenlunde afklaret sidst i 1960'erne, men først i løbet af 1980'erne nåede man målet fra 1921: At de danske embedshandlinger alene føres i de danske kirkebøger.

Fortegnelsen over kirkebøgerne er opdelt på de enkelte præstedistrikter og omfatter både kirkebøger i præstegårdene og bøger afleveret til Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Det drejer sig om godt og vel 100 kirkebøger, hvoraf 2/3 endnu befinder sig hos præsterne. De enkelte distrikters historie (med litteraturhenvisninger) og præsterække er også kortfattet belyst. Et pragtfuldt fotografi s. 52 af pastor H. F. Petersen, biskop Noack og pastor Jordt-Jørgensen må fremhæves blandt illustrationerne.

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig har med disse to fortegnelser lagt et fint niveau for arkivserien, og fortegnelserne må kunne inspirere til yderligere afleveringer til arkivet.

Niels H. Kragh-Nielsen

Julen i grænselandet

Ingrid Brase Schloe: Winterlicht. Weihnachtlichter im Grenzland. Fotos: Hans-Christian Lassen. 103 s., ill. A-Sats Aabenraa. Pris: 148 kr.

Næsten alle juletraditioner er kommet til Danmark fra Tyskland. Men tilsyneladende

er kulturstrømmen i nyeste tid også gået den anden vej. Dette skildres antydningssvis i en ny bog om juleskikke. Forfatterinden stammer fra Kiel og har i 40 år levet i Nordsløv, hvor hun har arbejdet i det tyske skolevæsen. Hun er en fin eksponent for den Zweiströmigkeit, som kendte mange i det tyske mindretal. De to kulturelle strømninger i grænselandet belyses gennem en række juleskildringer, der gengives på dansk og tysk. Det er en poetisk lille bog, der støttes smukt af Lassens fremragende fotografier.

Læseren sidder dog tilbage med en række spørgsmål: Er de gengivne danske opskrifter og julesalmer virkelig udbredte i mindretallet? Møder vi her karakteristiske skikke og traditioner hos mindretallet, eller er det blot et stemningsfuldt udvalg. Brase Schloe har et indgående kendskab til de to kulturer i grænselandet og skriver godt. Hun vil derfor bedre end andre kunne skildre kulturmødet. Det har vi til gode endnu.

Inge Adriansen

Tandslet sogn i billeder

Tandslet sogn i ord og billeder. 192 sider, ill. Udg. af Lokalhistorisk Arkiv for Tandslet sogn. Pris: 200 kr. Eksp.: Peter Johansen, Mommarkvej 313, 6470 Sydals, tlf. 74407733.

Billeder er en af de lokalhistoriske arkivers vigtigste kildegrupper. Her er de kombineret med de studier af sognets ejendomme og deres historie, som også foregår i mange lokalarkiver. Det er Rasmus P. Hansen, der har studeret ejendommenes historie, og han har på den måde skabt en bog - i stort format - der bringer os rundt i hele sognet og fortæller om de enkelte ejendommers ejerforhold fra ca. 1840 til i dag. For enkelte af de større gårde rækker ejendomshistorien længere bagud. Gennem de tilhørende tekster bliver også en række institutioners og foreningers historie gennemgået. Det gælder bl.a. kirken, skolerne, forsamlingshuset, mejeriet, andelskassen og amtsbanen.

Bogen er bygget op alfabetisk efter ejendommenes adresse. Det betyder, at den enkelte by eller landsby ikke er gennemgået i sammenhæng, men vi springer fra landsby til landsby, og det medfører en række gentag-

elser. Det betyder også, at det er meget vanskeligt at få et samlet indtryk af de enkelte landsbyer og deres struktur og historiske udvikling. Et eller flere kort over sognet eller de enkelte landsbyer ville have hjulpet betydeligt.

Til hver ejendom bringes to-tre billeder, i de fleste tilfælde et ældre og et nyere. Det giver ialt op imod 600 billeder i hele bogen. Ikke alle er da heller af lige høj kvalitet, og desværre er billederne gengivet uden nogen form for oplysninger, bl. a. om datering. Der er derfor heller ingen oplysninger om, hvorvidt de nye billeder er taget samtidig. Er de taget i forbindelse med udgivelsen af bogen, eller strækker optagelserne sig over længere tid?

Trods disse mangler får læseren gennem billederne et klart indtryk af, hvilken forringelse der gennem de sidste par årtier er sket af de bygninger, som omgiver os. Eternittage, nye vinduer og andre såkaldte moderniseringer har ødelagt meget - og det gælder ikke kun i Tandslet sogn. Det er kun få bygninger, hvor et oprindeligt prægt bevidst er fastholdt.

Tandslet sogn i ord og billeder har størst værdi for sognets beboere, der her møder et vældigt galleri af tidligere og nuværende beboere. Samtidig viser den, hvordan bygninger, gadeforløb m.m. tidligere så ud, og kan således være med til at give svar på mange spørgsmål om, hvordan var det nu egentlig, det så ud.

hf

Rettelse til omtalen af »Kegnæs 1615-1965« i nr. 11, side 334: Bogen kan bestilles hos Lokalhistorisk Forening for Kegnæs sogn på tlf. 74 40 51 10.

Næste nummer af månedsskriftet, 1994 nr. 1/2 udsendes med postvæsenet den 8. februar.

Højer - 250 år som flække

Højer har i 1993 fejret 250-året for sin eksistens som flække. At Højer blev til mere end blot og bart en landsby, skyldes beliggenheden nær Vidåens udløb i Vesterhavet. Da det bl. a. på grund af inddigningerne fra midten af 1500-årene blev vanskeligere og vanskeligere at nå frem til Tønder med skib, blev Højer og til dels Rudbøl Tønders havn, hvorfra varerne på fladbundede pramme blev ført ind til byen. Ladepladsen ved Vidåens munding fik også betydning som udførselshavn, og der udviklede sig en livlig handel med Holland og med nordtyske havne. Stude, korn og østers var gennem århundreder de vigtigste eksportvarer. Østers blev fisket på banker i Vadehavet og sejlet ind til Højer, hvor de blev pakket i tønder før videretransport.

Landsbyen Højer lå på en bakke, der hævede sig over det flade land, mens det bysamfund, som efterhånden udvikledes i tilknytning til ladepladsen, voksede op nord for Vidåen og ganske nær dens udløb i Vesterhavet. I 1613 omfattede Højer 19 bøndergårde og 69 kådnesteder. Dette store antal kådnere dækkede over et stort antal håndværkere, der ved siden af købmændene udgjorde det lille bysamfunds kerne.

Tønder forsøgte længe at modarbejde, at Højer blev til en selvstændig by med egne privilegier, bl. a. på handel, men i 1736 lykkedes det høvringerne at opnå kongeligt privilegium på at måtte drive handel og håndværk, og i 1743 nævnes byen for første gang udtrykkeligt som en flække - og det er 250-året herfor, man har markeret i 1993.

Slutningen af 1700-årene blev én lang stagnationsperiode for byen. I 1799 forsøgte man at grave en kanal ud gennem Vadehavet for at stimulere søfarten, men kanalen sandede til, og søkrigen med England 1807-14 bragte nye tab. I 1843 etableredes en ny losse- og ladeplads ved åmundingen. Inddigningen af Frederikskog i 1860/61 betød etablering af en ny sluse og gravning af en

kanal, som i de følgende år blev mere og mere tilmudret. Skibsfarten på Højer svandt mere og mere ind. Kun dampskibsrueten til Sild spillede nogen rolle, især efter 1892, da der blev anlagt jernbane fra Tønder til Højer sluse. Hindenburg-dæmningsen indvielse i 1927 betød, at rueten over Højer til Sild mistede sin betydning, damskipsforbindelsen blev indstillet, og i 1935 blev banen mellem Tønder og Højer nedlagt.

Højer hørte for størstedelens vedkommende under Gottorp-hertugen og var derfor under stærk tysk påvirkning. Alligevel var stemningen i byen endnu i begyndelsen af 1800-årene meget kongetro, hvilket bl. a. kom til udtryk da kong Frederik 6. i 1825 aflagde besøg i byen på sin rejse til de stormflodsramte egne på Sønderjyllands vestkyst. I 1840'erne vandt slesvig-holstenske synspunkter frem. Ved rigsdagsvalget i 1867 blev der kun afgivet 71 danske stemmer overfor 186 tyske stemmer. I de følgende årtier vandt tyskheden yderligere terræn, og den danske stemmeprocent nåede i 1903 et minimum. Ved afstemningen i 1920 var der 177 danske stemmer overfor 417 tyske. Det betød, at Højer havde tysk borgmester helt frem til 1946, da der for første gang var dansk flertal i byen.

Højer Tæppefabrik blev udbygget kraftigt efter 1920 og blev byens største virksomhed, i 1965 med ca. 200 ansatte. Den betød tilvandring af arbejdere, således at indbyggertallet, der i 1921 var 1125, i 1960 var 1400. Heraf levede ca. halvdelen af håndværk og industri.

Ved kommunesammenlægningen i 1970 indgik Højer landsogn, Emmerlev, Randrup, Daler og Hjørsted sogne sammen med Højer flække i den nye Højer kommune, der i 1991 havde 2975 indbyggere og dermed er den mindste kommune i Sønderjylland.

hf

Litt.: J. P. Trap: Danmark, 5. udg., bd. 10.